

بِقَلْمِ عَطَّارَد

سید عبدالرحمن گوآگبی

قرن سیزدهم هجری دوره شروع تحولات اساسی در اوضاع ملل شرقی و از آنجمله مملکت اسلامی ترکیه و مصر و ایران میباشد.

در این قرن است که مملکت عقب‌مانده شرق کم کم شروع کردند که متوجه تفوق مملکت اروپائی باشند و ملتفت شدند که این تفوق تنها در کثیرت سپاه و برتری اسلحه و وفور ذخایر و نژاد نیست بلکه ترتیبات لشکری و اوضاع اداره امور حکومت و حتی طرز زندگانی عمومی آنها را بهتر از آنچه پیش خود شان معمول بود میافتدند ابتداء پادشاهان و حکمداران مایل شدند که اصلاحاتی در قلمرو نفوذ خود اجرا نمایند و باواردنمودن بعضی تنظیمات دروضع سپاه و اقتباس بعضی از اصول غربی در کار قشونکشی و مملکت‌داری اوضاع مملکت خود را سرو صورتی بدھند تا بتوانند در مقابل سیل استیلای اجنب که آن‌با آن به تهدید آن میافزود مقاومت نمایند.

تأسیس قشون نظامی و جلب صاحب منصبان اروپائی و فرستان شاگردبار و پاکه بتوسط سلطان محمود و محمد علی پاشا و فتحعلی‌شاه در عثمانی و مصر و ایران بعمل آمد مرحله اول در این راه است.

بعدها از میان خود مملکت هم بعضی افراد فکور و دلسوز بحال هموطنان و هم‌زبان خود برخاستند که بقصد برآمدند آنها را از خواب غفلت بیدار کرده و ملتفت خطرهایی که متوجه آنهاست نموده و راه خلاص شدن از آن خطرهارا برایشان نشان بدھند.

سید جمال الدین اسد آبادی معروف بافنانی یکی از آن اشخاص بود که میخواست مملکت اسلامی را بیدار نموده و طرق و وسائل بدبست آوردن اقتدار و شوکت سابق را با آنها نشان بدهد

یکی دیگر از آن قبیل مردان بافکر و علاقمند بحال هموطنان خود که در ایران نامش باندازه سید جمال الدین مشهور نیست معاصر(۱) وی سید عبد الرحمن کوآکبی حلبی میباشد که مانند اوی بخيال ارشاد و بیدار نمودن هموطنان و همکیشان خود افتاده و در آن راه دچار سختی گشته وازوطن مألوف تبعید شده و بالاخره در دیار غربت جان سپرده است اقدامات و عقاید سید جمال الدین و سید عبد الرحمن و چند تن دیگر که از آن قبیل خیالات در سرداشتند در تحولات اخیری که بعدها در اوضاع مملکت اسلامی پیدا شد قطعاً خالی از تاثیر نبوده است و مطالعه تاریخ رندگانی آنها و آشناییشان بعقاید و افکار آنها برای اشخاصی که مایل بااطلاع از تاریخ مملکت اسلامی در سالهای متاخر میباشند بسیار مفید بلکه لازم است

اینک ما بشرح حال سید عبد الرحمن کوآکبی میپردازیم
خانواده کوآکبی (۲) از خانواده های قدیمی حلب میباشد اجداد آنها چهار صد سال قبل با آن شهر هجرت نموده اند و دارای شهرت بسیار در حلب و اسلامبول بودند و نسب خود را به سید ابراهیم صفوی (۳) که از امراء بزرگ اردبیل بوده است میرسانند مدرسه کوآکبیه حلب از آثار این خانواده میباشد.

(۱) تولد سید جمال الدین سنه ۱۲۵۴ هجری است

(۲) مطالب این شرح حال از کتاب مشاهیر الشرق جرجی زیدان اقتباس شده است

(۳) مراد از سید ابراهیم صفوی همان سلطان ابراهیم معروف به شیخ شاه است که چنان که در عالم آرامد کور است از اجداد شاه اسماعیل و نوه شیخ صفی الدین اردبیلی مؤسس خانواده صفوی میباشد

از خانواده کواکبی عده بسیاری از علماء و رجال سیاسی ظاهر شده‌اند که یکی از آنها سید عبدالرحمن کواکبی می‌باشد.

سید عبدالرحمن در سال ۱۲۶۵ هجری در شهر حلب متولد شد پدرش شیخ احمد کواکبی است که از مدرسین جامع اموی بوده است وی تحصیلات ابتدائی خود را در یکی از مدارس محلی بجا آورد بعد در مدرسه کواکبیه بتحصیل علوم دینیه پرداخت زبان عربی و ترکی را بطور کامل فرا گرفت و ضمناً مقداری هم زبان فارسی تحصیل کرد (۱) علاوه بر آن از ریاضیات و طبیعت‌شناسی و علوم جدیده دیگر اطلاعاتی بدست آورد وای از اول جوانی شوق فراوانی به نویسنده‌گی داشت چنان‌که در پیست و هفت‌سالگی به محرری روزنامه فرات که در حلب بنام حکومت نشر می‌شد تعیین گردید.

مدت پنج سال بنوشتن روزنامه فرات مشغول بود در این ضمن خودش هم روزنامه‌ای تاسیس نمود و اسم آنرا شهباً گذاشت (۲) بعد داخل خدمت دولت شد و مشاغل مختلفه علمی و اداری و قضائی بعدها اش محول گردید و همواره فضیلت اخلاقی و علو طبع او از خلال کارهای مرجوعه که انجام میداد ظاهر می‌شد و اسباب تحسین مطلعین بود.

از آنجائیکه از یک‌طرف عشق فراوانی باصلاحات داشت و مائل برفع ظلم و دفع مفاسد بود و از طرف دیگر صریح اللہجه و در اظهار عقاید خود یسملاً حظه بود بعضی از رؤسای عالی رتبه ادارات ازوی مکدر شدند و پیش حکومت وقت ازوی سعایت نمودند و در انر سعایت آنها حکومت ویرا حبس کرد و املاک ویرا مصادره نمود این فشارها در عزم واردۀ وی فتوری حاصل نمود ازوطن مهاجرت نموده و در خارج ازوطن اقامت گزید ابتدا بمصر آمد بعد از

(۱) در حکومت عثمانیها در مدارس دولتی فارسی تعلیم می‌شد

(۲) شهباً بمعنای سفید لقب شهر حلب می‌باشد که حلب الشهباء می‌گویند چنان‌که زوراء لقب بغداد و حمیفاء لقب حله است.

آن مایل به سیاحت گردید از مصر خارج شده بحبشه و زنگبار و سواحل آسیای شرقی و غربی را سیاحت نموده بمصر مراجعت کرد بعد از مدتی اقدام به سفر دیگری نمود که مهمترین سیاحت‌های وی می‌باشد و نظر آن بسیار کم اتفاق افتاده است و آن سفری بود که بوسطهای جزیره‌العرب نمود در این مسافت مجبور بود که سی و چند روز سوار شتر باشد و با این وضع از صحرای دهنای یمن عبور نمود آن نقاطی را که کواکبی در این مسافت سیاحت نمود از قسمت‌های نسبتاً مجهول عربستان است و تاحال اطلاع مهمنی از اوضاع آن قسمت‌ها بدست نیامده است و معلوم نگردیده است که کواکبی چه معلوماتی راجع باوضاع اجتماعی و اقتصادی آن قسمت از عربستان بدست آورده است در هر حال در این مسافت هندوستان را هم سیاحت نموده و از آنجا به آفریقای شرقی رهسپار شد و بالاخره بمصر برگشت و در آنجا مرگ وی را دریافت سال ۱۳۲۰

کواکبی یک مرد بلند همت و پر طاقت بود و همیشه در هر کاری راه اعتدال را پیش می‌گرفت و در حق فقراء بسیار مهربان بود و اهل حلب ویرا ابوالضعفاء نامیده بودند (پدر ناتوانان)

آنوقتها که در حلب اقامت داشت یک دارالوکاله تأسیس نموده بود که غالب روزهار ادر آنجا بسرمیبرد و در آنجا بحوالی چهارمین مردم رسیده‌گی می‌کرد و اشخاص مطمئن را ماموری نمود که در محکم حاضر شده و از حقوق ستمدیدگان و ناتوانان دفاع نمایند.

کواکبی در تاریخ خیلی متبحر بود در تاریخ مشرق عموماً و در تاریخ ممالک عثمانی خصوصاً دارای اطلاع فراوان بود چندین کتاب تألیف نموده که فقط دو تای آنها منتشر شده است یکی طبایع الاستبداد و دیگری کتاب مشهور ام القری که مادر ذیل راجع به آنها شرحی خواهیم نوشت

کواکبی با آنکه مردی صاحب عقیده راسخ و ایمان محکم بود و بمبادی

اسلامی بشدت تمسک داشت از تعصبات مفرط هم بر کنار بود مسیحی‌ها و یهودی‌ها بمحض او مأنوس بودند وی با آنها خوشنفواری مینمود و بچشم هموطنی با آنها نگاه میکرد در نظر وی علقة وطنی اهمیت بسیار داشت.

چنانکه ذکر شد از آثار کواکبی دو کتاب نشر شده است یکی طبایع الاستبداد که منصف در آن کتاب مفاسد طرز حکومت استبدادی را شرح میدهد و نتایج و آثار بدی را که حکومت استبدادی و فعال مایشائی در اخلاق و عقاید و احوال روحی ملل ایجاد میکند و آنها را بطرف انحراف سوق میدهد بیان می‌نماید و ممکن است که کواکبی بعضی از مطالب آن کتاب را مستقیماً با بواسطه مترجمین عرب یا ترک از نویسنده‌گان اروپائی اخذ کرده باشد این کتاب در سال ۱۳۲۵ هجری یعنی اوایل مشروطیت در طهران بفارسی ترجمه و طبع شده است مترجم که شخصی است بنام عبدالحسین قاجار ندانسته است که مؤلف کتاب کیست چون در نسخه عربی نام مؤلف ذکر نشده بوده است

کتاب دیگر کواکبی ام القری که از کتاب سابق هم مشهورتر است کتابی است قصه و رومان مانند که در مصر چاپ شده در این کتاب علمای بلاد مختلفه عالم اسلامی را در مجلس مشورت (کنفرانس) برای بحث در عمل انحطاط ملل اسلامی و راه و چاره نجات از آن در مکه معظمه جمع کرده است و از قول هریک نطقی ساخته که کتاب در حقیقت صورت مجلس مذاکرات آنها است

در این کنفرانس خیالی عالم تشیع و ایران را مجتهد تبریزی تمثیل میکند بعضی ها تصور کرده‌اند که کتاب ام القری از تأییفات سید جمال الدین است و از آنجا تصور کرده‌اند که واقعاً سید در مکه معظمه مجلسی تشکیل داده بوده است

فی الحقيقة افکار و عقاید سیاسی کواکبی با سید جمال الدین شباخت داشت و هر دو در اثر داشتن عقاید مخصوص در زحمت و کشمکش بودند با این فرق که سید جمال الدین تلاش مینمود که اتحادی ما بین مسلمین عالم ایجاد

بشد و دولت‌های اسلامی اصلاح و تقویت شده و مسلمین با اتحاد و اصلاح امور خود بحد و عظمت اولیه را دوباره بدست یاورند و در حقیقت سید جمال الدین را باید یکی از دعات اولیه اتحاد اسلام بشمار آورد

اما کوایی اگر چه از طرفداران اتحاد اسلام (۱) بود ولی در عین حال از مستقل نبودن عربها و محکوم بودن آنها بحکم ترکان عثمانی دلتنگ بود وی میخواست که نه تنها مات عرب از زیر فرمان ترکها بیرون بیایند بلکه در جامعه اتحادیه ممالک اسلامی رهیاری و پیشوایی به ملت عرب واکذار بشد وی شاکی از این بود که ترکها مسد خلافت را بدون استحقاق تصرف نموده‌اند و غالب مصائب عالم اسلامی را مسبب از غصب خلافت از طرف ترکان عثمانی می‌دانست و آرزوی وی آن بود که خلافت در دست عربها و مرکز خلافت شهر مکه موضعه باشد از این‌رو کوایی را باید یکمرد ملیت پرست عرب محسوب داشت که با اتحاد و ترقی عرب (۲) بیشتر اهمیت میداد تا با اتحاد اسلام

پنجاه سال از وفات کوایی نگذشته قسمی از آمال و نقشه‌های وی تحقق پیدا کرده است ممالک مختلف عرب نشین عثمانی از سلط بیگانگان خلاص شده جامعه ممالک عرب را بوجود آورده‌اند و بمقتضای قراردادهایی که بایکدیگر بسته‌اند رؤسا و سیاسیون آنها هر چند گاه یک مرتبه در یکی از پایتخت‌ها جمع شده و در باره مسائل مهمی که عالم عرب و بقول خودشان عروبت با آن مواجه است بشور و بحث می‌پردازند و کم کم شروع نموده‌اند که از عوامل موازن سیاست بین‌المللی باشند اما قسمت دیگر نقشه کوایی کی بمرحلة عمل خواهد رسید (اگر اصلاً تحقق آن مقدار باشد) حالاً معلوم نیست و حوادث بعدی جواب قطعی آنرا خواهد داد

(۱) پان اسلامیزم *Pan islamism*
 (۲) پان آراییسم *Pan arabism*